

Cent anys de pedagogia llibertària: el deixant de Francesc Ferrer i Guàrdia

Albert Esteruelas Teixidó*

Resum

Si l'anarquisme com a idea política o social pot no ser compartida, com a pràctica moral, i especialment en tant que proposta pedagògica, atresora elements ben positius. Si això és cert en el context del temps històric en què les realitzacions llibertàries assoliren una realitat social ben pregonada, avui també poden tenir sentit en el moment de debilitat cívica en què vivim. En aquest article s'analitzen les característiques de l'educació llibertària i les singularitats de l'Escola Moderna de Ferrer i Guàrdia, alhora que es destaquen les escoles racionalistes més importants fins l'actualitat.

Paraules clau

anarquisme, educació anarquista, educació racionalista, pedagogia llibertària, Ferrer i Guàrdia, educadors racionalistes

Recepció original: 25 de juny de 2009

Acceptació de l'article: 2 de setembre de 2009

L'anarquisme com a proposta¹

L'anarquisme és un corrent de pensament que s'inspira directament en el seu temps, s'arrela en el seu context i n'és deutor de la seva trajectòria. No es tracta d'una filosofia revolucionària sinó d'un pensament social, d'una etapa de l'ètica, de la política i de la filosofia social en general. Criticar i valorar les seves aportacions històriques –i no les actuals– obliga a contextualitzar-les en el pensament de la modernitat.

El cert és que l'anarquisme no s'adiu bé amb una concepció massa rígida i, per tant, no és possible reduir-lo a unes propostes inamovibles i indubtables. No obstant, la necessitat de reducció teòrica ha poblat el camí de les idees àcrates d'inconcrecions, mites i errades maldestres. No sols és un moviment molt heterogeni i divers, sinó que presenta un pensament en una evolució constant, de manera que resulta molt procedimental, molt pràctic i força inabordable². El lector queda avisat, per tant, de les dificultats i la realitat inabastable de l'anarquisme educatiu, i, per extensió, de la pedagogia llibertària.

En certa manera, l'anarquisme ha dut a terme enormes aportacions teòriques a la nostra actualitat, a més a més de contribuir a les polítiques de les nacions i al desenvolupament moral de les societats democràtiques. En el passat, l'anarquisme, com el

(*) Professor del Departament de Teoria i Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona. Doctorat amb la tesi «L'Educació Moral a la Catalunya Contemporània (1868-1914): corrents i influències», presentada el 2006. Un treball derivat d'una part d'aquesta tesi va ser finalista del Premi Nacional d'Assaig Francesc Ferrer i Gironès (2008) amb el títol *La qüestió obrera i el caràcter català*, obra publicada per La Busca Edicions el 2009. Adreça electrònica: albertesteruelas@ub.edu

(1) Amb aquest article l'autor vol retre homenatge a Francesc Ferrer i Guàrdia (1859-1909), que va obrir el 1901 l'Escola Moderna a Barcelona i que va ser afusellat el 13 d'octubre de 1909 al castell Montjuïc, inculpat injustament de ser l'instigador dels successos de la Setmana Tràgica, esdevinguts a les darreries de juliol, amb una acusació que recorda la que Atenes va llançar contra Sòcrates: ambdós van ser denunciats per corrompre la joventut amb els mètodes innovadors dels seus ensenyaments.

(2) Malgrat l'heterogeneïtat del pensament anarquista, alguns autors han assenyalat com a característiques educatives principals les següents: 1. Revolucionarisme (laïcisme militant); 2. Cientificisme; 3. Puritanisme; 4. Antiestatisme. Antiautoritarisme; 5. Igualitarisme; 6. Idealisme; 7. Autodidactisme (Monès, 1977a, p. 346).

socialisme, actuà de contrapès a un sistema econòmic i polític que no va tenir més remei que absorbir algunes de llurs idees, i moderar-se. A partir de la perspectiva que ens aporta l'esdevenir del capitalisme després de la desfeta del bloc de l'Est, podem afirmar que el primer socialisme humanitzà i moralitzà el món molt positivament. D'una banda, els seus projectes de societat futura, basada en els valors de la Revolució Francesa i de la Il·lustració, han estat presents constantment en la nostra educació. D'altra banda, amb la seva indignació davant del pensament liberal i amb la crítica moral a la societat eixida de la revolució industrial, en la nostra actualitat ha inspirat algunes potents concepcions teòriques, com la pedagogia crítica, i pràctiques, com les col·lectivitzacions i l'autogestió³. És més que evident que el pensament anarquista ha contribuït a la millora de la qualitat de vida, promovent una major i més gran distribució de les riqueses, així com una preparació del pensament social crític.

Si tota definició de l'anarquisme dóna com a resultat una estreta concepció, resulta indispensable tenir present que els llibertaris pretenien l'abolició de tota autoritat, poder i dominació, conceptes considerats un arma de classe i la representació del mal absolut. En el trànsit d'aquest camí es pretenia també l'abolició de l'Estat, una d'opressió i manteniment de privilegis per a una minoria. Des d'aquesta perspectiva, calia rebutjar la política per corrompuda i corruptora, repudiar la llei, que només té per objectiu la conservació i defensa de la propietat privada, que és generadora de desigualtat i dependència. En aquesta anàlisi, l'anarquisme feia brollar la concepció típica de la pedagogia de la modernitat sobre la desigualtat. Aquesta no s'origina, exclusivament, ni per violència ni per autoritarisme, ni tampoc és fruit de la diferència econòmica, sinó que la desigualtat es construeix per la connivència de la majoria basada en la ignorància. Aquest abolicionisme s'erigirà en els fonaments sobre els quals s'ha de construir una nova societat. L'ètica i l'educació són, per tant, l'humus del nou ordre social.

Anarquisme i pedagogia llibertària

Si l'anarquisme com a idea política o social, i sense cap escàndol, pot ser negada, renegada, combatuda o simplement relegada directament al regne de les utopies irrealitzables, en tant que pràctica moral, i especialment en tant que proposta pedagògica, és difícil de refusar. Precisament un dels aspectes més importants i diferenciadors del moviment anarquista català i peninsular és «que no fue un episodio especulativo ni coyuntural sino que tuvo una plasmación práctica y duradera incuestionable» (Solà, 2001, p. 55). No és fàcil, doncs, invalidar les propostes i idees educatives de l'anarquisme, excepte amb fins interessats, més que científics. Ben mirat, el que se sol fer és simplement passar per alt les seves consecucions. La indiferència.

No es dubta de la importància en l'actualitat de tendències com l'ecologista o la feminista, moviments socials que, per cert, han estat històricament impulsats per l'anarquisme. L'ecologisme manifestava la seva presència en les propostes higienistes, tant presents en l'Escola Moderna, així com en les propostes naturistes, vegetariàniques i neo-malthusianes, per exemple; el feminisme, que fou practicat molt avan-

(3) Òbviament, aquest aspecte ja va ser saludat per Pere Solà (1977, p. 76): «El desarrollo de la pedagogía crítica de nuestros días –estoy pensando básicamente en un pedagogo ampliamente conocido en los medios tercermundistas como Paulo Freire– da (en este punto) toda la razón a los planteamientos de Ferrer: es imposible un planteamiento pedagógico avanzado que no tenga en cuenta este hecho fundamental, a saber, la opresión de una clase por la otra, la violencia explotadora (institucionalizada y ... legal), la necesaria rebelión del individuo “consciente” contra estas estructuras de poder opresivas». Es refereix al polèmic aspecte neutralitat-bel·ligerància.

çadament pel col·lectiu Mujeres Libres durant la Guerra Civil, va tenir el seu espai en el respecte a la dona i en la voluntat, malgrat la imperfecció, de la igualtat de gèneres. Segons Pere Solà (1977, p. 101), l'extensió i popularització de la coeducació de sexes va tenir molta relació amb l'existència de l'Escola Moderna (vegeu també Lázaro Lorente, 1977)⁴. Sempre, això sí, emmarcat d'un brillant puritanisme.

Si no és fàcil bescantar les idees llibertàries anarquistes, més difícil encara resulta trobar-ne alternatives de la seva categoria (vegeu les diferents concepcions de l'educació a Cuevas, 2003). Si tot això és cert en el context del temps en què les realitzacions llibertàries prengueren fidel realitat, no deixa de tenir sentit en els temps escassos de civisme en què habitem. A més, no podem oblidar que l'anarquisme, i les seves propostes educatives, va tenir una important presència en la Catalunya industrial (Solà, 1976, p. 15).

De vegades s'ha dit que els anarquistes varen sobreestimar la capacitat de l'educació com a força de transformació social, ensepegant en el que Errico Malatesta va anomenar «idealisme pedagoga» (Solà, 1976, p. 19). Ara bé, des d'un bon començament, i en el que fou una clara i important aportació teòrica, l'anarquisme sabé desmitificar l'escola i aprenqué a diferenciar-la de l'educació. Històricament sempre i tothom, no només els anarquistes sinó també els republicans, els liberals i els lliurepensadors, ha esperat molt de la capacitat educadora de l'escola; no debades, la creença en la capacitat de l'educació «une al siglo XIX europeo y americano con el siglo de las Luces» (Solà, 1977, p. 74).

Com s'ha assenyalat, el corpus escolar de Ferrer i Guàrdia, com el de molts anarquistes, era un producte de la seva època i, en conseqüència, «eran muchos en la España de la Restauración que estaban convencidos que la regeneración social sólo sería posible a través de un cambio educativo» (Monés, 1977b, p. 36). I entre els regeneracionistes ni més ni menys que la reconeguda Institución Libre de Enseñanza (ILE) gineriana que defensava, com sabem, «que la escuela puede contribuir a cambiar las mentalidades, sin cuya transformación es del todo impensable una transformación política (en la Institución), social (en Ferrer) en profundidad» (Solà, 1977, p. 75). I precisament aquest era un dels pocs punts de convergència entre l'Escola Moderna i la ILE.

El matís diferencial, doncs, entre uns i altres no rau en admetre la capacitat d'influència de l'educació sinó en la creença àcrata en la necessitat que fos transformadora o revolucionària. De fet, l'assassinat de Ferrer i Guàrdia –esdevingut el 13 d'octubre de 1909– ha de ser interpretat com el resultat de la por dels seus enemics en la capacitat de l'educació revolucionària que impartia.

La veritat és que l'anarquisme situà l'escola entre d'altres formes d'acció social i d'educació, com un complement de la lluita sindical, com una de les formes que pot prendre la lluita de classes, és a dir, com un vertader acte revolucionari (Monés, 1977b, p. 39). L'educació, en la concepció ferreriana i també en l'anarcosindicalista, serà una mena de prevenció davant les mentides socials i les consciències esbiaixades, una manera magnífica de passar a formar part de la individualitat en la col·lectivitat i deixar de pertànyer a la massa acrítica. L'educació i l'escola, la cultura, ajudaran a preparar persones revolucionàries i, en conseqüència, col·laboraran en l'adveniment de la socie-

(4) Caldria destacar l'antimilitarisme, una línia que es materialitzarà en la proposta de Tolstoi i la seva esposa a Iasnaia Poliana (1849-1869), experiència pedagògica que es pot resseguir a Tolstoi (1978). Es tracta d'una orientació pacifista que influirà en l'Escola Moderna i amplificarà el factor antimilitarista.

tat justa. És possible, com s'ha dit, que Francesc Ferrer pensés que el país no estava preparat per la revolució i que el que faltava era precisament això, preparar-lo (Ferrer Sanmartí, 1948, p. 39).

Malgrat les acusacions, el cert és que la fe exclusiva en l'acció escolar amb la finalitat d'aconseguir l'ideal ha estat una postura minoritària; els àcrates sempre han considerat necessària i complementària l'acció i l'educació social. Mai ha existit, almenys en els anarcosindicalistes i de manera general, un pedagogisme ingenu, tanmateix un fet que no podríem retreure ja que ha estat una característica de l'educació moderna. De fet, fins i tot «identificaren i confundiren els conceptes de formació i propaganda» (Solà, 1976, p. 29). Aquests dos tipus d'acció certament es barregen en un moviment que concep l'educació, segons plantejava Paulo Freire, com una acció necessàriament política. En aquest punt, estranyament, el pedagog brasiler ha rebut un tracte molt més respectuós que Ferrer i Guàrdia. Si a Freire se'l considera un pedagog 'conscientitzador', el d'Alèlla rep sovint la consideració d'«adoctrinador». Aquesta formació i propaganda arribaren al seu cim en l'exemple vital d'Anselmo Lorenzo Asperilla, un dels col·laboradors més íntims i fidels de Ferrer. Cal deixar clar que el que de vegades anomenem tasca de propaganda és un compromís amb la divulgació popular d'un ideal i, essent objectius, en moltes ocasions es tracta de contrapropaganda: propaganda contrària a l'oficial.

És veritat que l'anarquisme espanyol i català va dedicar sempre una atenció especial a l'educació dintre de la seva estratègia revolucionària i que aquest fet produí una «demanda social de la educació de la població treballadora, afecta a la ideologia anarquista» que va provocar «la creació de centros escolares racionalistas, en que (...) se pretendió impartir un tipo de enseñanza emancipadora, desprovista de prejuicios burgueses, religiosos y patrióticos» (Solà, 1976; p. 23). Aquesta demanda i èxit provocà canvis en la manera d'actuar dels anarquistes i generà una certa tendència reformista que encaixava prou bé amb l'anarcosindicalisme. A més a més, en la preparació de la societat futura es conferí un important paper a l'experimentació educativa i escolar, com un aspecte més del científisme⁵. Ferrer, però, no passarà per alt que els reformadors, «se cuidan poco, en general, de la significación social de la educación; son hombres que buscan con ardor la verdad científica, pero que apartan de sus trabajos cuanto es extraño al objeto de sus estudios». (Ferrer i Guàrdia, 1976, p. 126)

Però les raons esmentades no són suficients per afirmar, sense matisos, la sacralització de l'educació com a motor de canvi. Una qüestió és atorgar-li una importància extraordinària, i una altra conferir-li un valor màgic i unilateral. És cert que van ser «excesivamente optimistas con respecto a la función revolucionaria de la escuela en detrimento de otras formas de acción directa» (Solà, 1976, p. 19), però sense perdre de vista que es produeix una tasca editorial formidable i una creació vehement de periòdics i fulletons de propaganda.

Més que de pedagogisme, doncs, caldria parlar d'un moviment que opta per la raó, la ciència, la cultura i el diàleg, i que es nodrirà de la creença en la capacitat civilitzadora de la cultura, en l'autonomia personal, en l'autoconstrucció i en la consciència i la raó com a fonts de creació social. L'educació anarquista, a més a més de valorar l'autonomia, es pretén essencialment crítica; un fet que la dota d'un valor

(5) Ferrer i Guàrdia (1976, p. 132), no obstant, dirà: «No queremos esperar a que termine el estudio del niño para empezar la renovación de la escuela; esperando nada se hará jamás»; i també: «no ignoramos lo difícil de su realización; pero queremos comenzarla».

extraordinari en un moment en què la institució escolar exercia, potser molt més que en l'actualitat, una funció transmissora d'ideologia.

També resulta força desmitificador de la ingenuïtat pedagoga el fet de contemplar com els àcrates consideren clarament l'acció transformadora de l'escola alhora que denuncien el paper reproductor de la injustícia i la funció de legitimació. Tant l'escola pública com la privada foren considerades defensores dels interessos de classe, en uns moments en què les teories de la reproducció encara no havien estat formulades. És en aquest context en el que cal entendre la crida a crear escoles entre els anarquistes, com succeí, en el Congrés de Barcelona de 1910, constituent de la CNT⁶. Qui tingui algun dubte sobre aquesta qüestió només ha de rellegir l'apartat de l'obra de Ferrer on s'allarga sobre el renovellament de l'escola (Ferrer i Guàrdia, 1976, p. 123-132). Allà podrà descobrir Bourdieu i Passeron tant o més que Bowles i Gintis.

Si els anarquistes no sacralitzen, ni molt menys, l'educació ni l'escola, el mite segons el qual tota l'educació és sagrada no resisteix la següent cita de Ferrer:

Pero las circunstancias han cambiado: los progresos de la ciencia y los multiplicados descubrimientos han revolucionado las condiciones de trabajo y de la producción; ya no es posible que el pueblo permanezca ignorante; se le necesita instruido para que la situación económica de un país se conserve y progrese contra la concurrencia universal. Así reconocido, los gobiernos han querido una organización más completa de la escuela, no porque esperen por la educación la renovación de la sociedad, sino porque necesitan individuos, obreros, instrumentos de trabajo perfeccionados para que fructifiquen las empresas industriales y los capitales a ellas dedicados; han comprendido que la táctica antigua era peligrosa para la vida económica de las naciones y que había que adaptar la educación popular a las nuevas necesidades. (Ferrer i Guàrdia, 1976, p. 124)

El cert és que l'anarquisme considera i promou el canvi de la consciència de les persones com una eina important per tal de renovar radicalment la societat⁷. Tots els ciutadans i ciutadanes han de transformar-se per tal de poder arribar a regenerar la societat, una idea que, no podia ser d'una altra manera, tampoc fou hegemònica en l'anarquisme, doncs hi ha qui pensava que calia també i simultàniament transformar les estructures. Ben mirat, una de les aportacions més rellevants de l'anarquisme educatiu fou idear, i portar a la pràctica, un projecte d'educació, formació i instrucció adreçat a les classes populars no ateses pel sistema d'ensenyament.

L'Escola Moderna de Ferrer i Guàrdia

No és just, ni èticament ni intel·lectual, no dedicar una part d'aquest article a les propostes pedagògiques de l'Escola Moderna de Francesc Ferrer i Guàrdia, una de les realitzacions pràctiques més importants de Catalunya, d'Europa i del món. No podem, no obstant, allargar-nos en el que ja és prou conegut i, ben mirat, la qüestió mereixeria un article apart.

Es miri per on es miri, fou la ideologia pedagògica racionalista de l'alelenc la que va il·lustrar la concepció pedagògica de l'anarcosindicalisme català i, per extensió, de l'espanyol. Efectivament, l'anarcosindicalisme proposa una educació racionalista, científica, solidària; imagina una escola laica, interclassista i universal, característiques coincidents amb les idees de Ferrer. És cert que el pensament pedagògic de Ferrer no fou gens original; el vertaderament important va ser, com indicà William

(6) Al respecte es pot llegir la valoració que de l'educació escolar racionalista fa Anselmo Lorenzo Asperilla en els fulletons *Solidaridad i Contra la ignorancia*, i a *El Pueblo i Hacia la emancipación*.

(7) Una idea que estarà més que present en el pensament de Ferrer i Guàrdia i les principals figures de l'anarcosindicalisme, com Anselmo Lorenzo.

Archer (1935, p. 44), «la inculcació de una doctrina definidament racionalista, humanitària, antimilitarista y antipatriòtica». Al capdavall, la proposta ferreriana destaca per la seva voluntat ètica, fet que converteix el seu racionalisme pedagògic en un racionalisme humanístic⁸.

L'Escola Moderna s'inaugurava el 1901 i es tancava el 1906 amb la detenció de Ferrer. Se'l va considerar col·laborador de l'atemptat de Mateu Morral contra Alfons XIII. Va ser declarat innocent, però ningú va evitar tretze mesos de presó i el tancament de l'Escola que, tot i ser inicialment provisional, esdevingué definitiu. La participació de Ferrer en els atemptats contra Alfons XIII, tant el de Morral com el del carter parisenc de Rohan, és encara defensada per alguns investigadors, si bé amb proves massa pegones (per exemple, Avilés, 2006, p. 145-196).

Un temps tan escàs de funcionament no va impedir que la seva teoria i pràctica es convertís en model i paradigma de l'escola anarquista. Ben mirat, educació racionalista i educació ferrerista, malgrat les divergències inicials, seran pràcticament sinònimes. En resum, l'empremta de Ferrer en el pensament educatiu anarquista català i mundial esdevindrà perenne⁹.

L'educació racionalista s'ha arrelat de tal manera en el món que fins i tot en la més actualitat ideològica dels nostres temps s'ha creat una organització internacional encarregada de coordinar i posar en contacte iniciatives racionalistes. La *The education revolution, the alternative education resource organization* compta amb més de 300 escoles i una trentena de països relacionats per tal de difondre els mètodes de la pedagogia racionalista.

En principi, l'experiència de l'Escola Moderna fou breu, però el cert és que a l'escola de Ferrer, en certa manera, li sobrà el temps. El 1905 existien ja a la província de Barcelona 147 escoles que compartien algunes idees racionalistes i el 1908 deu escoles a la ciutat educaven uns mil alumnes; s'havien creat escoles a Madrid, Sevilla, Màlaga, Granada, Cadis, Còrdova, Palma i València; també a ciutats europees com Lausana, Amsterdam i països com Suïssa, Rússia o Estats Units (González-Agàpito i altres, 2002, p. 59, nota 117). Abans de l'afusellament, el mite Ferrer ja estava fabricat.

A més de l'èxit de l'escola, cal destacar també els resultats positius dels diversos projectes que endegà: l'editorial, el butlletí i les conferències dominicals. Pel que fa a l'editorial, i malgrat algunes crítiques que s'hi han referit¹⁰, no hi ha dubte de la seva oportunitat i transcendència. Les obres editades reberen una excel·lent acollida. Com indicà Buenaventura Delgado (1979, p. 153)¹¹, entre seixanta i setanta escoles de Barcelona usaven obres de l'Escola Moderna, tot un èxit si tenim present que el 1912 la Junta Provincial d'Instrucció de Barcelona prohibia l'ús d'alguns textos ferrerians (Solà, 1978, p. 53 i nota 38). El pla de publicacions és ambiciós i, en endinsar-se en les teories transformistes, també esdevé arriscat. Participa un professor universitari divulgador del darwinisme com Odón de Buen, que serà expedientat per la Universitat per la defensa de les tesis transformistes. Col·labora Jean Grave i el famós geògraf i anarquista Elisée Reclus; també Malato, Elslander, Anselmo Lorenzo i Federico Ura-

(8) Sobre el racionalisme pedagògic és molt aclaridor l'article citat de Solà (1976).

(9) Fins i tot seran poques les crítiques a l'escola. Potser la més matinerera revisió crítica de les propostes de Ferrer és la de *Tierra y Libertad*, any 7, època 4^a, núm. 32, 13 de octubre 1910.

(10) Consulteu Delgado, 1979, p. 124-133; Solà, 1978, p. 44; Rosell, s.d. b, p. 118-119; Rosell, 1940, p. 38.

(11) En l'obra de Delgado (1979, p. 122-134), es pot consultar el llistat incomplet de les obres editades per Ferrer, la majoria traduïdes per Anselmo Lorenzo i Cristóbal Litrán.

les. Publiquen, en resum, un nombrós grups d'autors francesos contemporanis, i, en el seu conjunt, no de tendència anarquista. Un fet que revela una certa obertura no doctrinària de Ferrer, malgrat les acusacions d'adoctrinador. L'afusellament de Ferrer el 1909, no trunca inicialment la tasca de l'editorial que continuà de la mà de Lorenzo Portet. La mort del nou director, el 1917, permet l'adquisició dels drets de les obres per part de Maucci¹². S'estronca, ara sí, el somni inicial de l'editorial.

En la mateixa línia difusora de pensament cal situar el *Butlletí de l'Escola Moderna*, una proposta que també continuà més enllà de 1909, si bé en dues etapes diferenciades. La primera època va de 1901 a 1906 i la segona de 1908 a 1909; entre mig trobem un exemplar extraordinari dels mesos juny-juliol de 1907. La línia ideològica d'aquesta revista, amb un doble caràcter divulgador i orientador de l'escola i els mestres, la marcà Clemència Jacquinet, primer, i Anselmo Lorenzo, després.

Les conferències dominicals també arribaren a tenir gran importància en el seu moment gràcies a la categoria del material utilitzat com també al prestigi dels conferenciants, entre els que sovintejaren els professors universitaris Andrés Martínez Vargas i Odón de Buen, ambdós catedràtics de la Universitat de Barcelona.

A més a més de les activitats esmentades, cal recordar que Ferrer, amb la inestable col·laboració d'Anselmo Lorenzo, publicà el diari *La Huelga General*. També subvencionà el Centro de Estudios Sociales.

Després del tancament de l'Escola Moderna, es constituïa la Lliga Internacional per a l'Educació Racional de la Infància, amb la pretensió d'experimentar l'educació racional i científica en consonància amb l'educació integral: educació física, de la intel·ligència, del caràcter, de la voluntat i de la moral.

Si el pedagogisme i l'adoctrinament són punts cabdals en l'anarquisme en general, i concretament en l'Escola de Ferrer, un tercer punt polèmic és la catalanitat de l'escola ferreriana; aspecte que no s'ha volgut entendre en el seu just sentit. L'escola del carrer Bailén no s'ha d'interpretar en clau exclusivament ideològica, menys encara sectàriament conservadora. Tampoc fotografia bé l'escola el factor educatiu europeista, malgrat s'interpretin les influències de diversos pedagogs com Rousseau (1712-1778), Fröbel (1782-1852) o Pestalozzi (1746-1827). No retrata bé la pràctica pedagògica acudir a la tradició dels pensadors anarquistes Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865), Max Stirner (1806-1856), Mikhail Bakunin (1814-1876) ni Kropotkin (1842-1921), ni tampoc la tradició llibertària dels William Godwin (1756-1836), Lev J. Tolstoi (1820-1910), Sébastien Faure (1858-1942), Elisée Reclus (1830-1905), Charles Malato (1857-1938), Luigi Fabbri (1877-1935), Paul Robin (1837-1912) o Anselmo Lorenzo (1841-1914). Domela Nieuwenhuis, a l'Escola Moderna (Ferrer i Guàrdia, 1976, p. 117-120), reconeixia la influència del socialisme utòpic, concretament de Charles Fourier (1772-1837) i Robert Owen (1771-1858), aduint que en les seves propostes es contenia tota la de la seva escola.

El cert és que la proposta ferreriana resulta una síntesi que sorgeix en el marasme del laïcisme escolar, en el que influeix i del que rep influència, del naturalisme de Rousseau, de l'spencerisme, de la maçoneria, del sensualisme de Johan Friedrich Herbart (1776-1841) i del lliurepensament. Si tots aquests aspectes tenen una transcendència innegable, la llista no queda completa sense remarcar una certa catalani-

(12) Va essent hora de reconèixer que Ferrer no l'encertà en deixar la direcció a Lorenzo Portet que no sabé garantir la continuació de la tasca a l'alçada que havia tingut.

tat de l'escola; no ens referim a un caràcter nacionalista, en les antípodes de la praxi de l'Escola Moderna, sinó a una manera de fer que forma –o formava– part de la cultura catalana, de la que es va nodrir i a la que va alimentar. Recordem, per una part, la insistència en la cura de la salut física dels infants, de l'higienisme i de les sortides escolars i excursions, aspectes tots ells ben presents en la tradició educativa catalana i que va impulsar l'Escola Nova.

Fou el Dr. Jaume Queraltó l'encarregat de divulgar l'higienisme en els centres obrers, els Ateneus racionalistes i els medis sindicalistes de Barcelona, fet que provocà l'adhesió i recolzament del moviment obrer anarquista català. Curiosament, Queraltó va ser acusat, el 1912, de promoure la rebel·lia dels treballadors contra la classe mèdica. Després d'un processament judicial, malgrat la defensa realitzada pels centres obrers anarquistes, va ser desterrat de Barcelona¹³.

Per altra part, el ferrerisme va influir de manera notable en la renovació de la pedagogia catalana, especialment en l'educació obrera que, de la mà del d'Alella, va quedar inclosa en lletres majúscules en les pràctiques metodològiques de l'Escola Nova, essent però ideològicament força diferent. No ens sembla ajustada, ni justa, la crítica ferotge sobre l'errada de no fer les classes en la llengua materna dels alumnes, per diverses raons. En primer lloc, perquè la situació escolar d'aleshores no era la d'ara. Recordem que la primera escola catalana fou el Col·legi Sant Jordi de Flos i Calcat, inaugurat el 1898. Quantes escoles feien l'ensenyament en català el 1901? En segon lloc, perquè Ferrer, com Lorenzo, considera el nacionalisme català, burgès, i vol allunyar-se'n. En tercer lloc, perquè la seva posició és cosmopolita. Ferrer s'equivoca en l'aspecte lingüístic, però la seva posició s'ha de valorar en el context històric en què es produí.

L'Escola Moderna va pretendre realment, més enllà de les paraules buides i les frases fetes, com poques vegades s'havia intentat, «hacer que los niños y niñas que se le confien lleguen a ser personas instruidas, verídicas, justas y libres de todo prejuicio» (Ferrer i Guàrdia, 1976, p. 77); però, sobretot, «educar e instruir a las nuevas generaciones demostrando a la vez las causas que motivaron y motivan el desequilibrio de la sociedad» (Ferrer i Guàrdia, 1976, p. 99). Una finalitat, no ens enganyem, tan poc habitual aleshores com en els nostres temps; es tracta d'educar de manera alternativa per a una societat més equitativa (aleshores se'n deia «societat sense classes»), persones amb consciència social i autonomia de criteri, lliures i, sobretot, transformadores i participatives. Els mitjans per aconseguir aquest tipus de ciutadans no eren gens estranys ni a la pedagogia ni a l'internacionalisme: excloure els dogmes, el polític i el religiós; ensenyar els drets i els deures, com resava el lema de la Internacional (Ferrer i Guàrdia, 1976, p. 78); dur a terme un ensenyament concebut políticament, en un sentit ampli del terme; coeducació de sexes i de classes socials (Ferrer i Guàrdia, 1976, p. 89-102), el respecte a les característiques individuals de l'alumnat i el caràcter integral del fet educatiu; i, no podia faltar, l'antiestatisme (Esteruelas, 2008). Certament, la realitat abaixà els fins pretesos, però el repte ja era impossible d'entrada en una societat que es trobava als antípodes de la missió de l'escola racionalista¹⁴.

(13) Sobre el tema és interessant l'apartat «La higiene y la salud en la Barcelona de principios de siglo», de Masjuan (2000, p. 61-66).

(14) Una valoració crítica molt encertada sobre l'experiència ferreriana la podem trobar a Solà, 2001, p. 63-67.

Escoles de tendència llibertària

L'Escola Moderna no esgota, però, l'experimentació pedagògica ni racionalista, ni anarquista ni els models d'escola llibertària. La pedagogia llibertària, malgrat ésser considerada utòpica, va desenvolupar cinc models a partir d'experiències pràctiques (citats per Solà, 2001, p. 56-61):

1. La institució privada, o de patronat escolar laica i progressista, tipus escola racionalista ferreriana (Escola Moderna), de què ja hem parlat.
2. L'escola de sindicats (tipus Escola Natura) segons el model del sindicalisme revolucionari francès, però seguint el model de Ferrer en el referent al contingut i els valors. El principal propagandista fou «el toledano establecido en Catalunya A. Lorenzo, quien hasta cierto punto fusionó el ideal de la Escuela Moderna con el de las escuelas sindicales» (Solà, 2001, p. 57).
3. L'escola d'entitats de barri, tipus ateneu o universitat popular. Amb presència principalment en els anys vint i trenta del segle passat, i lligada a la propaganda del comunisme llibertari. El funcionament era autogestionari i assembleari entre mestres, alumnes, pares i socis, i amb una normativa interior cooperativa, segons el model Freinet. La seva existència fou precària i discontinua, com era habitual entre les escoles vinculades a sindicats o ateneus¹⁵:

El tancament de centres obreristes i la persecució de militants –per les instàncies del poder central, primer, per la Generalitat, després– comportaven molt sovint la clausura automàtica de les escoles que s'hi vinculaven. (Solà, 1980, p. 150)

4. L'Escola Nova Unificada (CENU) que fou un intent d'organització pública des de postulats tangencialment anarquistes.
5. Les escoles de les col·lectivitzacions pageses.

Una de les experiències que influïren notablement sobre el disseny de l'escola de Ferrer fou la realitzada el 1880 per Paul Robin a l'orfenat francès de Cempuis (Robin, 1981). Amb l'ascendència de Bakunin, Robin posava en marxa un programa d'educació integral sota un règim de coeducació de sexes i amb pretensions laïcistes (Bakunin, 1979).

L'experiència de l'Escola Moderna, va acabar d'encimbellar, com educador, Ferrer i Guàrdia, si bé ell mai no va fer-hi classes. Comptar amb professionals del magisteri amb una formació adient, o simplement amb formació oficial, fou un dels problemes i reptes de l'educació racionalista¹⁶. De l'escola oficial no es podia esperar res, per això Ferrer proposarà fundar a Barcelona una Escola Normal (Tiana, 1983, p. 69-73). Una proposta que es recollí en el congrés de la CNT madrilenya pels volts de 1919, però que mai no s'arribà a materialitzar¹⁷. Mentre aquesta Normal no es feia realitat,

(15) És interessant constatar la influència que en els ateneus obrers i populars exercí la Universitat Popular dels Faubourgs de París, moviment promogut per Anatole France i que deixà la seva empremta a l'Ateneu Enciclopèdic Popular fundat el 1903. A més, cal recordar que de la mà de Rafael Rodríguez Méndez, l'Extensió Universitària per a Obrers va fer-se una important realitat (vegeu Aisa, 2006, p. 185).

(16) Efectivament, aquesta va ser una de les crítiques d'Albà Rosell a Ferrer: «la carencia de educadores que tuvieran claro criterio y visión superior de la personalidad y de los derechos del niño, así como un espíritu de un revolucionarismo profesional inadaptable para la infancia, que al ser adultos se convencerían del lirismo ineficaz de su preparación... factores que (...) restaron éxito a esa obra desde el punto de vista de un resultado eficiente razonado en los caracteres y voluntades de las criaturas allí educadas» (Rosell, s.d. a., p. 19; citat per Monès, 1977b, p. 42).

(17) Consulteu un resum sobre la fundació d'una escola normal que es feu en aquest congrés a Solà, 1980, 31-35.

s'intentà encarrilar els nens i nenes a cursar el magisteri oficial, condició indispensable de subsistència ideològica i legal de les escoles racionalistes¹⁸.

Si és cert que de mestres no n'hi va haver gaires, sí, en canvi, alguns van adquirir cert prestigi, com per exemple Joan Roigé i Redó (1880-1940?), un anarcosindicalista de certa volada. Segons Solà (1978, p. 146-148) fou un dels «pedagogs racionalistes catalans de la segona dècada de segle». Les seves idees inicialment es feren realitat a l'Escola Racionalista Llum (1917) del barri de Sants, i més tard a Esparreguera. L'escola de Sants comptà amb més de setanta alumnes diürns i tants altres de nocturns. Roigé concebé l'educació en la forma clàssica ferreriana, és a dir, com la formació de militants revolucionaris. Juntament amb Roigé, treballaren Félix Monteaudo, i Joan Puig i Elías.

José Sagristà i la seva esposa Alfonsa dirigiren l'Escola Racionalista del Poble Sec; Josep Torres Tribó (1889-1940) treballà a l'Ateneu Llibertari de La Sagrera i, més tard, a l'escola del Guinardó (1932) que ell va crear. També el trobem a l'escola Natura (Solà, 1980, p. 148-156). Josep Robles Layas i Maria Villafranca dirigiren l'Escola Racionalista del Poble Nou. També adquirí cert renom Jiménez-Igualada en l'Escola de l'Ateneu Llibertari de Gràcia; Antònia Maymón, naturista i mestra racionalista de la Institució Horaciana de Cultura. No podem oblidar, com passa sovint, Floreal Ocaña Sánchez que reeixí, juntament amb les seves germanes Fraterna, Igualdad i Natura, en la seva experiència de La Torrassa-Hospitalet en temps de la Segona República (Solà, 1980, p. 156-190; Ocaña, 1933). La llista podria ser més llarga del que inicialment es pot suposar¹⁹.

Esment a part mereix Albà Rosell i Esperança Figueras que s'entregaren a l'escola del barri industrial «Mallorquines» de Montgat (1904), una mena de sucursal de l'Escola Moderna, experiència que comptà amb no pocs problemes i de vida força efímera (vegeu Rosell, 1940, p. 15-24). Val a dir que l'auster i naturista Rosell, tot i mostrar un evident respecte per Ferrer, sempre es manifestà crític envers la concepció revolucionària de l'Escola Moderna i particularment del pensament del seu fundador, al que qualificà de «furios anticatalanista» (Avilès, 2006, p. 99). A més a més, Rosell va fundar la revista *Cultura. Revista mensual de Pedagogia, Ciencia, Arte y Literatura* (Solà, 1980, p. 55-83; Solà, 1978, pàgines indicades en l'índex alfabètic).

Per últim, és indispensable portar a col·lació dos col·laboradors de Ferrer, com Josep Casasola i Samuel Torner. Casasola, que era teixidor d'ofici, va cobrir la part teòrica de la seva formació estudiant de manera autodidacta, mentre que l'educació pràctica l'assolí treballant com a professor amb Ferrer fins al tancament de l'escola el 1906. El seu compromís el portà a fundar la racionalista escola Laplace, on treballà fins a 1910, any en què substituï Samuel Torner en la direcció de l'Escola Moderna de València, la ciutat on aconseguirà el títol acadèmic oficial (Lázaro, 1989, p. 29). Més tard, el setembre de 1920, el trobarem treballant a la Institució Horaciana de Cultura, de Sant Feliu de Guíxols.

Menció especial merita l'Escola Natura fundada per Joan Puig i Elías, qui fou president del Consell de l'Escola Nova Unificada (CENU). Fundada el 1918 a partir de l'embrió de l'escola del sindicat Fabril «La Constància» del Clot, era coneguda popularment com «La Farigola», i als nens i nenes que assistien els deien «els de la farigo-

(18) El paper dels mestres serà quasi tan important com la subsistència econòmica de les escoles que, generalment, estaven finançades pels sindicats i per les quotes aportades per les famílies.

(19) Vegeu Delgado, 1979, p. 155-183; una relació de les escoles laiques a Solà, 1978, p. 208-214.

la», com narra l'exalumne Abel Paz (Solà, 1978, p. 68). El nom de l'escola tenia relació amb un dels objectius importants de la institució: educar la raó i el sentiment així com la sensibilitat en relació amb la natura.

Aquesta institució que, per circumstàncies paradoxals, sobrevisqué als difícils anys de la dictadura de Primo de Rivera i es projectà en els anys de la República (Solà, 1978, p. 103-111), mereix ser recordada bàsicament per dues raons: en primer lloc, per ser una escola que se surt de la línia majoritària racionalista-ferrerista, malgrat utilitzar algun dels llibres escrits per Celso Gomis; en segon lloc, per haver proporcionat molts mestres racionalistes al moviment ja que la formació de mestres era una intenció declarada per Puig i Elías.

Altres experiències pedagògiques

Com ja hem indicat, un altre dels aspectes on l'anarquisme mostrà la seva fortalesa teòrica, i sobretot pràctica, fou en les col·lectivitzacions. Sens dubte cal interpretar aquestes experiències com a resultat dels esforços de l'anarquisme educatiu i especialment de la feina feta pels mestres racionalistes entre els treballadors i treballadores.

No podem oblidar, no obstant, que en l'anarquisme educatiu uns fets incideixen en els altres. Cal remuntar-se a les experiències pràctiques de La Comuna de París de 1871, que tingueren força influència i presència en l'anarquisme català. Cal també tenir present les ocupacions de fàbriques a Itàlia amb les que s'encetava una nova manera de viure en societat (Cuevas, 2003, p. 63-64). Res, però, comparable a la «revolució social que nunca existí», que s'origina arran del cop d'estat de 1936 (Navarro, 1998, p. 33 i s.). Els obrers van apropiar-se de les fàbriques; pràcticament la totalitat de la indústria catalana fou autogestionada pels treballadors i treballadores, una experiència en la que van participar una gran quantitat de persones.

Com moltes altres experiències d'escola popular, la de les col·lectivitzacions es nodrí de l'estat de guerra, de l'analfabetisme i, malgrat els esforços, de les pobres condicions econòmiques que solen acompanyar aquestes penoses situacions i aquests tipus d'assajos. El franquisme posterior s'encarregà d'enfonsar la nostra memòria i l'efectivitat mostrada per l'organització i l'autogestió popular. La democràcia també ha esborrat els intents d'escoles autogestionàries, com l'Escola Sóller o Pegaso. És curiós que en una realitat com la nostra en què valorem, teòricament, tant la cooperació, una experiència com l'autogestionària hagi quedat pràcticament oblidada.

Per acabar, cal citar l'escola Paideia de Mèrida que, si bé la seva línia deixa entreveure una certa colonització psicològica per sobre de la sociològica, manté viva la il·lusió per lluitar per una societat més justa i més lliure (Martín Luengo, 2006).

El Consell de l'Escola Nova Unificada (CENU)

Volem acabar amb unes breus paraules sobre l'única experiència d'escola pública basada en postulats propers a l'anarquisme. Creat el 27 de juliol de 1936, el Comitè de l'Escola Nova Unificada (CENU) transformat més tard en Consell, recollia bona part de les aportacions de l'educació ferrerista i racionalista. La ciència i l'higienisme esdevindran el centre de l'educació, s'intentarà universalitzar l'accés a l'escolaritat, amb la creació de 128.000 llocs escolars (Navarro, 1998, p. 340), coeducació obligatòria, activitats extraescolars i, seguint la versió corregida de Ferrer, s'optarà pel bilingüisme; compra de material pedagògic, normes sobre nomenaments de mestres. Esde-

venen trets identificatius l'interclassisme, l'aconfesionalitat i l'apoliticisme, opcions ben lligades a Puig i Elías, que se situa a primera fila. Fins el maig de 1937 és la CNT qui marca les directrius.

A més a més, es va elaborar un Pla General d'Ensenyament que, ben llegit i ben interpretat, resulta un clar antecedent de l'organigrama que sancionarà posteriorment la LOGSE (el pla es pot consultar a Fontquerní i Ribalta, 1982).

Més enllà d'acords i desacords, el cert és que l'impuls del pensament anarquista fiança, per sobre de les altres consideracions, una ètica de l'optimisme i l'esperança, ètica ben pròpia de les democràcies; incideix i destaca la necessitat de la vida comunitària, la gana de justícia i de construir un món millor. Contràriament, l'oblit dels seus ensenyaments ha de derivar en una ètica de la por i un relativisme eixorc.

Referències

- Aisa, F. (2006) *La cultura anarquista a Catalunya*. Barcelona, Edicions de 1984.
- Archer, W. (1911) *Vida, procés i mort de Francesc Ferrer i Guàrdia*. Barcelona, Ed. Atena, 1935.
- Avilés Farré, J. (2006) *Francisco Ferrer y Guardia, pedagogo, anarquista y mártir*. Madrid, Marcial Pons.
- Bakunin, M. (1979) *La instrucción integral*. Barcelona, Olañeta, editor-Calamus Scriptorius [Edició de Claudio Lozano].
- Cuevas, F. (2003) *Anarquismo y educación. La propuesta sociopolítica de la pedagogía libertaria*. Madrid, Fundación de Estudios Libertarios Anselmo Lorenzo.
- Delgado, B. (1979) *La Escuela Moderna de Ferrer y Guardia*. Barcelona, Ceac.
- Esteruelas, A. (2008) «Influencias francesas en la Escuela Moderna de Ferrer i Guàrdia», a Hernández Díaz, J. M. [coord.], *Influencias francesas en la educación española e iberoamericana (1808-2008)*. Actas de las III Conversaciones Pedagógicas de Salamanca 15, 16, 17 i 18 de octubre de 2008. Salamanca, Globalia Ediciones Anthema, p. 33-40.
- Esteruelas, A. i Valbuena de la Fuente, M^a. T. (2009) «Francesc Ferrer i Guàrdia, Anselmo Lorenzo y la Escuela Moderna», a *Doctor Buenaventura Delgado Criado, pedagogo e historiador*. Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, p. 609-624.
- Ferrer i Guàrdia, F. (1 VIII 1908) «La Renovación de la Escuela». *Boletín de la Escuela Moderna*, inclòs també a *La Escuela Moderna*. Barcelona, Tusquets Editor, 1976, p. 123-132.
- Ferrer i Guàrdia, F. (1976) *La Escuela Moderna*. Barcelona, Tusquets Editor.
- Ferrer Sanmartí, S. (1948) *Le véritable Francisco Ferrer d'après des documents inédits, par sa fille*. Paris, L'Ecran du Monde, Edition Les Deux Sirènes.
- Fontquerní, E.; Ribalta, M. (1982) *L'ensenyament a Catalunya durant la guerra civil: El CENU*. Barcelona, Barcanova.
- González-Agàpito, J.; Marquès, S.; Mayordomo, A.; Sureda, B. (2002) *Tradicció i renovació pedagògica. 1898-1939. Història de l'educació. Catalunya, Illes Balears, País Valencià*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Institut d'Estudis Catalans.
- Lázaro Lorente, L. M. (1977) «Análisis de las tesis de Ferrer sobre coeducación de clases y sexos», a Monés, J.; Solà, P.; Lázaro, L. M., *Ferrer Guardia y la pedagogía libertaria*. Barcelona, Icaria, p. 114-149.

- (1989) La Escuela Moderna de Valencia. València, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat de València.
- Lorenzo Asperilla, A. (1909) *Solidaridad*. Barcelona, Imprenta de la Sociedad del Arte de imprimir.
- (1910) *El pueblo*. Estudio Libertario. Valencia, F. Semper y C^a.
- (s.d. però 1913) *Contra la ignorancia*. Barcelona, Imp. l. Ortega.
- (1913) *Hacia la Emancipación*. Mahón, Biblioteca de «El Porvenir Obrero».
- Martín Luengo, J.; Colectivo Paideia (2006) *25 años de Educación Libertaria*. Madrid, Queimada.
- Masjuan, E. (2000) La ecología humana en el anarquismo ibérico. Barcelona, Icaria.
- Monés, J. (1977a) El pensament escolar i la renovació pedagògica a Catalunya (1833-1938). Barcelona, Edicions de La Magrana.
- (1977b) «Ferrer en la tradición del pensamiento educativo libertario», a Monés, J.; Solà, P.; Lázaro, L. M. *Ferrer Guardia y la pedagogía libertaria: elementos para un debate*. Barcelona, Icaria Editorial, p. 13-58.
- Navarro, R. (1998) *La escuela y el maestro en la España contemporánea (1819-1939)*. Barcelona, Textos Universitarios «Sant Jordi».
- Ocaña Sánchez, F. (1933) *Hacia el comunismo libertario. Orientaciones revolucionarias*. Barcelona-Torrassa-Hospitalet, Ediciones Luz.
- Richards, V. (1975) *Malatesta, vida e ideas*. Barcelona, Tusquets.
- Robin, P. (1981) *Manifiesto a los partidarios de la educación integral*. Barcelona, José J. de Olañeta, editor [Edició de C. Vilanou].
- Rosell, A. (1940) *Recuerdos de educador*, volum 2, pàgines 15-24, Montevideo, manuscrit original.
- (s.d. a) El poder de la educación. París.
- (s.d. b) *Vidas Truncas*. Inèdit.
- Solà i Gussinyer, P. (1976) «La escuela y la educación en los medios anarquistas de Cataluña, 1909-1939» a Ferrer i Guàrdia, F. [ed.] *La Escuela Moderna*. Barcelona, Tusquets Editor, p. 15-46.
- (1977) «Escuela y educación para una sociedad autogestionada: la aportación de la pedagogía racionalista de F. Ferrer», a Monés, J.; Solà, P.; Lázaro, L. M., *Ferrer Guardia y la pedagogía libertaria: elementos para un debate*. Barcelona, Icaria, p. 59-113.
- (1978) Las escuelas racionalistas en Cataluña (1909-1939) [2a ed.]. Barcelona, Tusquets Editor.
- (1980) Educació i moviment llibertari a Catalunya (1901-1939). Barcelona, Edicions 62.
- (2001) «Francisco Ferrer Guardia: la Escuela Moderna, entre las propuestas de educación anarquista», a Trilla, J. [coord.] *El legado pedagógico del siglo XX para la escuela del siglo XXI*. Barcelona, Graó, p. 41-69.
- Sucre, J. M. de (1963) *Memorias*. Barcelona, editorial Barna (2 vols.).
- Tiana, A. (1983) «La formación de los maestros racionalistas. Tres proyectos de creación de Escuelas racionalistas». *Cuadernos de Pedagogía*, 97, p. 69-72.
- Tolstói, L. N. (1978) *La escuela de Yasnaia Poliana*. Barcelona, Olañeta, editor [Pròleg d'Alexandre Sanvisens].

Cien años de pedagogía libertaria: la estela de Francesc Ferrer i Guàrdia

Resumen: Si el anarquismo como idea política o social puede ser no compartida, como práctica moral, y especialmente como propuesta pedagógica, atesora elementos positivos. Si esto es cierto en el contexto del tiempo histórico en que las realizaciones libertarias alcanzaron una realidad social manifiesta, hoy también pueden tener sentido habida cuenta el momento de debilidad cívica en que vivimos. En este artículo se analizan las características de la educación libertaria y las singularidades de la Escuela Moderna de Ferrer i Guàrdia, a la vez que se destacan las escuelas racionalistas más importantes hasta la actualidad.

Palabras clave: anarquismo, educación anarquista, educación racionalista, pedagogía libertaria, Ferrer y Guàrdia, educadores racionalistas

Cent ans de pédagogie libertaire : le sillage de Francesc Ferrer i Guàrdia

Résumé: Si l'anarchisme comme idée politique ou sociale peut ne pas être partagé, en tant que pratique morale, et tout spécialement en tant que proposition pédagogique, il renferme des éléments tout à fait positifs. Si cela est certain dans le contexte du temps historique dans lequel les réalisations libertaires atteignent une réalité sociale bien profonde, elles peuvent aussi avoir du sens de nos jours au moment de débilité civique dans lequel nous vivons. Cet article analyse les caractéristiques de l'éducation libertaire ainsi que les singularités de l'École moderne de Ferrer i Guàrdia, en même temps qu'il distingue les écoles rationalistes les plus importantes jusqu'à nos jours.

Mots-clés: anarchie, éducation anarchiste, éducation rationaliste, pédagogie libertaire, Ferrer i Guàrdia, éducateurs rationalistes

A hundred years of libertarian education: the impact of Francesc Ferrer i Guàrdia

Abstract: Although anarchism as a political or social idea may be rejected, as a moral practice it includes some highly positive aspects, particularly with regard to educational proposals. This was true during the historical period in which libertarian activities became a significant social reality. It may also be relevant today, in the time of civic weakness in which we live. In this paper, we examine the characteristics of libertarian education and of Ferrer i Guàrdia's *Escola Moderna* (Modern School), and highlight the most significant rationalist schools that have been established to date.

Key words: anarchism, anarchist education, rationalist education, libertarian education, Ferrer i Guàrdia, rationalist educators.